

Lekcie majstrov

George
Steiner

Prednášky v rámci
čestnej profesúry
Charlesa Eliota Nortona
2001 – 2002

Artforum

George Steiner

Lessons of Masters

Copyright © 2003 by George Steiner

All rights reserved

Translation © Martina Ivanová, 2022

Design & Layout © Marek Kianička, 2022

Slovak edition © Artforum, 2022

Obsah

Úvod	13
1 Trvajúce počiatky	19
2 Ohnivý dážď	51
3 Magnificus	75
4 Maîtres à penser	103
5 Na rodnej pôde	135
6 Múdrost, ktorá nestarne	161
Doslov	191
S vášňou (Doslov k slovenskému vydaniu a poznámka prekladateľky)	199
O autorovi	217
O prekladateľke	219
Poznámky k slovenskému prekladu	221
Register	249

PodĎakovanie

Moja srdečná vĎaka patrí Harvardovej univerzite za to, že ma pozvala, aby som v akademickom roku 2001/2002 na jej pôde viedol prednášky v rámci čestnej profesúry Charlesa Eliota Nortona.

Láskavosť a vlúdnosť, s akými ma privítali na Katedre anglistiky, ma sprevádzali po celý čas. Veľkej podpory sa mi dostalo tiež od výnimočných členov programu Afroamerických štúdií.

William Logan, kritik a básnik, mi poskytol neoceniteľnú pomoc pri spoznávaní amerických osobitostí a špecifík.

Môj syn, profesor David Steiner z Bostonskej univerzity, a jeho manželka, doktorka Evelyne Ender, moja bývalá študentka, sami najlepšie vedia, ako veľa pre mňa znamenala ich prítomnosť.

Za to, že som mohol vyučovať a študovať, vďačím v prvom rade neustálej podpore a priateľstvu svojej manželky, doktorky Zary Steiner.

GEORGE STEINER
CAMBRIDGE (UK)
OKTÓBER 2002

Úvod

Odkedy učím už polstoročie v rôznych krajinách a systémoch vysokoškolského vzdelávania, rastie vo mne neistota týkajúca sa otázky legitimacy ako základného predpokladu tejto „profesie“. Dal som toto slovo do úvodzoviek, aby som naznačil, ako zložito je ukotvené vo svojich náboženských a ideologických východiskách. Profesia „profesor“ (tento výraz je už sám osebe pomerne nejasným termínom) môže mať množstvo rozličných podôb – od životnej rutiny zbavenej ilúzií až po vznešené nadšenie zo životného poslania. Zahŕňa veľa rozličných typov, od pedagóga ničiaceho dušu až po charismatického Majstra. Pohrúžení do nespočítateľných foriem učenia – základného, technického, prírodovedného, humanistického, etického a filozofického – zriedkavo podstúpime, aby sme sa zamysleli nad zázrakom odovzdávania, zdrojmi ilúzií, nad tým, čo by sme mohli označiť, keďže nateraz nemáme presnejšiu a relevantnejšiu definíciu, ako *mystérium* tohto javu. Čo oprávňuje muža alebo ženu, aby učili inú ľudskú bytosť, čo je prameňom ich autority? A naopak, ako vzniká odozva u toho, kto je učený? Táto otázka trápila svätého Augustína a stala sa základnou v libertariánskej atmosfére dnešných dní.

Zjednodušene povedané, možno vymedziť tri základné scenáre alebo štruktúry tohto vzťahu. Majstri ničia svojich žiakov v psychologickom a – zriedkavo – aj vo fyzickom zmysle. Zlomia ich ducha, sklamá ich nádeje, využijú ich závislosť a individualitu. Duša má svojich upírov. Na druhej strane učeníci, žiaci,

zverenci často podkopávajú autoritu svojich majstrov, zrádajú ich a ničia. Opäť platí, že táto dráma môže mať psychický aj fyzický rozmer. Novozvolený rektor, triumfujúci Wagner, sa s pohrdaním odvráti od umierajúceho Fausta, svojho dávneho *magistra*. Do tretej kategórie patrí zdieľanie, eros vzájomnej dôvery a – prečo nie – aj lásky („milovaný učeník“ počas Poslednej večere). Vďaka vzájomnému pôsobeniu, osmóze, sa Majster učí od svojho žiaka, keď ho učí. Intenzita tohto dialógu vedie k vzniku priateľstva v najvyššom zmysle slova. Jeho súčasťou môže byť jasnozrivosť aj nerozumnosť lásky. Uvedme ako príklad vzťah Alkibiada a Sokrata, Heloisy a Abélarda, Arendtovej a Heideggera. Existujú žiaci, ktorí nedokážu prežiť svojich majstrov.

Každá z podôb tohto vzťahu a bezhraničné možnosti ich kombinácií a nuáns boli inšpiráciou pre náboženské, filozofické, literárne, sociologické a vedecké svedectvá. Nie je v ľudských silách vyčerpávajúco danú látku preskúmať, keďže je vo svojej podstate neohraničená. V nasledujúcich kapitolách sa pokúsime o zbežné uvedenie do tejto témy, ktoré však bude takmer absurdne selektívne.

V centre pozornosti budú otázky, ktoré síce majú pôvod v historických okolnostiach, ale zároveň sú večné. Časové osi sa tu znova a znova pretínajú. Čo to znamená odovzdávať (*tradendere*) a kto komu legitímne odovzdáva? Vzťah medzi *traditio*, „čo bolo odovzdané“, a tým, čo Gréci označujú ako *paradidomena*, „čo sa odovzdáva teraz“, nebol nikdy celkom jasný. Nemusí byť náhoda, že významy slov *treason* („zrada“) a *traduction* („prevod, prenos“) sa nikdy celkom neoddelili od významu slova *tradition* („tradícia“). Naopak, tieto vibrácie významov a zámerov zohrávajú dôležitú úlohu aj pri chápaní – ktoré mimochodom podlieha neustálej premene – výrazu *translation* (*translatio*, „preklad“). Je učenie v nejakom fundamentálnom zmysle spôsobom prekladu, čítaním medzi riadkami, k čomu sa hlásil Walter Benja-

min¹, keď práve priestoru medzi riadkami prisudzoval hodnoty vernosti a presnosti? Uvidíme, že sa tu núka viacero odpovedí.

Pravé učenie sa vždy považovalo za *imitatio* transcendentného alebo, presnejšie povedané, božského, za akt odkrývania, odhaľovania a zahaľovania skrytej pravdy, ktorú Heidegger pripisuje Bytiu (*alétheia*). Sekulárne štúdium, či už začiatočnicke, alebo pokročilé, predstavuje napodobenie (*mimézis*) posvätnej kánonickej predlohy a originálu, ktoré boli na základe filozofickej a mytologickej tradície vždy odovzdávané ústne. Učiteľ nie je nič viac a zároveň nič menej ako poslucháč a sprostredkovateľ odkazu, ktorému prirodzená a neskôr školená vnímavosť umožňuje pochopiť zjavený *Logos*, to „Slovo na počiatku“. To je podstata, platný model učiteľa Tóry, vykladača Koránu, komentátora Nového zákona. Na základe analógie – a koľko komplikácií môže vyplávať na povrch pri používaní analógie – sa táto paradigma rozširuje na odovzdávanie, prenos a kodifikovanie sekulárneho poznania, *sapientia* (múdrosti) alebo *Wissenschaft* (vedy). Už u Majstrov Svätého písma a v ich exegézach možno nájsť myšlienky a praktiky, ktoré sa následne preniesli do svetскеj sféry. Preto svätý Augustín, Akiba ben Jozef² a Tomáš Akvinský patria do histórie pedagogiky.

V protiklade k tomu stoja argumenty, že jediným poctivým a legitímnym zdrojom učenia a didaktickej autority je sila príkladu. Učiteľ demonštruje študentovi svoje vlastné pochopenie látky, svoju schopnosť vykonať chemický pokus („demonštrátori“ v laboratóriách), vyriešiť na tabuli rovnicu, urobiť presný odliatok alebo nakresliť portrét nahého modelu v ateliéri. Skutočné učenie je predvádzaním a môže prebiehať v tichosti. Respektíve malo by. Ruka vedie ruku žiaka po klávesoch klavíra. Naozajstné učenie je ostenzívne. Ukazuje. Táto „ostenzia“, taká fascinujúca pre Wittgensteina, je zakotvená už v etymológii: latinské *dicere* znamená najprv „ukazovať“ a až neskôr „ukazovať hovorením“;

token („prejav, dôkaz“, pozn. prekl.) a *techen* (*teach*, „učiť, predvádzať, demonštrovať“, pozn. prekl.) sa v stredovekej angličtine spájajú s implicitnou konotáciou „toho, ktorý ukazuje“. (Je teda učiteľ vo svojej podstate „soumenom“?) V nemčine je slovo *deuten*, ktoré vyjadruje význam „ukázať na niečo“, neoddeliteľne spojené s *bedeuten*, „znamenáť“. Táto príľahlosť pojmov vedie Wittgensteina k tomu, že vo filozofii popiera možnosť akejkoľvek textovej inštrukcie. Pokiaľ ide o morálku, iba skutočný život Majstra má silu dôkazu. Sokrates a svätí učia tým, že žijú.

Obidva tieto scenáre sú možno idealizáciami. Opodstatnenie má aj Foucaultova perspektíva, hoci by sa mohla zdať zjednodušujúca. Učenie možno vnímať ako istý druh cvičenia – otvoreného alebo skrytého – v mocenských vzťahoch. Majster disponuje psychologickou, sociálnou a fyzickou mocou. Môže odmeňovať a trestať, vylučovať a povyšovať. Zdrojom jeho autority je inštitúcia alebo charizma, prípadne oboje. Uchováva si ju prostredníctvom prísľubov alebo hrozieb. Poznanie a prax, tak ako sú definované a odovzdávané v pedagogickom systéme prostredníctvom nástrojov výučby, sú samy osebe formami moci. V tomto zmysle sú aj radikálnejšie spôsoby inštruovania vo svojej podstate konzervatívne a sú vybavené ideologickou hodnotou stability (výraz *tenure*, v angličtine označujúci definitívu, trvalý pracovný pomer, má vo francúzštine význam „stabilizácia“). V dnešných polemikách a sporoch vedených pod hlavičkou „kontrakultúry“ a *new age*³, ktoré majú svojich predchodcov v nepriateľstve voči knihám, prítomnom v náboženskom primitivizme a pastorálnom anarchizme, sa exaktná znalosť a vedecký výskum považujú za stratégiu vykorisťovania, triednej nadradenosti. Kto učí čo a koho a s akými politickými zámermi? Ako uvidíme, majstrovstvo, učenie sa tu schematicky vníma ako brutálna moc, ktorá – posunutá do polohy erotickej hystérie – je predmetom satiry v jednoaktovej hre Eugèna Ionesca *Lekcia*.

Prakticky neprebádané je odmietnutie učiť, odopretie odovzdávania. Majster nenájde žiadnych žiakov, žiadnych prijímateľov hodných jeho odkazu, dedičstva. Mojžiš rozbíja prvé tabule s Desatorom, tie, ktoré Boh napísal vlastnou rukou. Nietzsche je posadnutý nedostatkom vhodných učeníkov práve vtedy, keď je jeho túžba po prijatí najmučivejšia. Na tom sa zakladá Zarathustrova tragédia.

Ďalšia možnosť je, že *doxa*, doktrína a obsah, ktoré sa majú vyučovať, sa vníma ako príliš nebezpečná, aby ju bolo možné odovzdávať ďalej. Je ukrytá na nejakom tajnom mieste tak, aby nebola objavená dlhý čas, alebo – ešte drastickejšie – sa nechá zomrieť spolu s Majstrom. V histórii existujú takéto príklady alchymistickej alebo kabalistickej múdrosti. Oveľa častejšie je dovolené sprostredkovať Majstrovo pravé posolstvo len malému množstvu vyvolených, zasvätených. Väčšine je potom predostretá len jeho rozriedená, zjednodušená verzia. Rozdiel medzi ezoterickou a exoterickou verziou načrtnol Leo Strauss⁴ v interpretácii Platóna. Sú dnes možné paralely medzi biogenetikou a časticovou fyzikou? Existujú hypotézy, ktoré sú (vo vzťahu k spoločnosti, k ľudstvu) príliš ohrozujúce na to, aby mohli byť testované, a objavy, ktoré nemôžu byť zverejnené? Vojenské tajomstvá sú možno fraškovitou obdobou zložitejšej a utajovanej dilemy.

Niekedy tiež môže dôjsť k strate, zmiznutiu poznatkov v dôsledku nešťastnej náhody, sebaklamu – vyriešil napokon Fermat vlastnú Veľkú Fermatovu vetu?⁵ – alebo v dôsledku nejakej historickej udalosti. Koľko ústne odovzdávanej múdrosti a vedy, napríklad v botanike alebo v lekárstve, sa nenávratne stratilo, koľko rukopisov a kníh – od Alexandrie po Sarajevo – bolo spálených? Z albigénskych⁶ posvätných textov sa zachoval len malý podozrivý zlomok. Existuje znepokojujúca možnosť, že niektoré „pravdy“, niektoré kľúčové metafory a poznatky, predovšetkým

v humanitných vedách, boli stratené, neodvolateľne zničené (Aristotelovo poňatie komédie). Niektoré farebné odtiene, ktoré používal van Eyck, dnes nie sme schopní reprodukovať, iba ak pomocou fotografie. Podľa všetkého nie sme schopní predviesť *fermátu* s troma predĺženiami, ktorú Paganini odmietol učiť. Akými prostriedkami boli prenesené kyklopské kamene do Stonehendge alebo akým spôsobom boli vztýčené na Veľkonočnom ostrove?

Je zrejmé, že umenie a akt učenia sú v pravom zmysle tohto nadužívaného slova dialektické. Majster sa učí od žiakov a sám sa mení pod vplyvom tohto vzťahu, ktorý je ideálne procesom výmeny. Darovanie sa stáva vzájomným ako v labyrinte lásky. Ako to vyjadril Paul Celan: „Najviac som samým sebou vtedy, keď som tebou.“ Majstri zavrhnú žiakov, keď ich považujú za nehodných alebo nelojálnych. Žiak zasa cíti, že musí prerásť svojho Majstra, že sa musí od neho oslobodiť, aby sa stal sám sebou (Wittgenstein ho povzbudí k tomu, aby to urobil). Toto prekonanie Majstra so všetkými psychoanalytickými prvkami oidipovskej rebélie môže vyvolať traumatickú ľútosť – ako u Danteho pri jeho rozlúčke s Vergíliom v *Očistci* alebo v Kawabatomom románe *Master of Go (Majster v go)*⁷. Môže byť tiež zdrojom pomstychtivej satisfakcie, a to vo fikcii – Wagner triumfuje nad Faustom – alebo v skutočnosti – Heidegger prekoná a poníži Husserla.

Na niektoré z týchto rozmanitých stretnutí vo filozofii, literatúre a hudbe sa chcem teraz bližšie pozrieť.